

Graffiti från antikens Rom

– gränslös kommunikation eller begränsat budskap?

Anna Blennow, doktorand i latin

Överallt och i alla tider där det funnits skrivkunnighet, bör det också ha funnits graffiti. Den romerska antiken är inget undantag.

Graffito (pl. *graffiti*) är en italiensk term med rötter i det grekiska *gráfein*, som helt enkelt betyder skriva eller rista in. Men den betydelse ordet kommit att få är den av ”inofficiell” offentlig skrift, utförd utan auktorisation uppifrån.

Det utan jämförelse största fyndet av antik graffiti finns i Pompeji. Här kan vi inte bara beskåda nästan intakta romerska miljöer, utan också den mängd text av alla slag, som omgav den antika människans vardag. Offentliga inskrifter i marmor, reklamaffischer målade direkt på väggen, och framförallt mängder av graffiti, inristade i vägghputs och fresker i sovrum, i tavernor, i portiker och vid amfiteatern.

Den antika graffitins innehåll är mycket skiftande. Till skillnad från i modern tid, när graffiti har blivit en konstart vars viktigaste element är det estetiska utförandet och det visuella intrycket, är antikens graffiti baserad på skrift som vardaglig kommunikation.

Skrivkunnigheten var utbredd i antikens Rom. Även slavar var ofta utbildade i konsten att läsa och skriva. För vardagens skrivbehov använde man sig av trätavlor överdragna med vax, där man ristade in bokstäverna med en metallpenna, och sedan lätt kunde suddas ut och skrivas nytt. Det finns gott om sådan ”bruksgraffiti” – inköpslistor, inventarieförteckningar, matematiska uträkningar – där man helt enkelt har använt en vägg som anteckningsblock, när man kanske inte haft något annat till hands. En annan vanlig typ av graffiti är s.k. jag-var-här-graffiti, ett tidlöst fenomen, och från Pompeji är den stora mängden graffiti med erotiskt tema välkänd.

Men graffiti kan också ha ett mera poetiskt innehåll. Ett av de mest kända exemplen, som förekommer på flera väggar i Pompeji, är denna betraktelse på vers:

*admiror paries, te non cecidisse ruinis / qui tot scriptorum taedia
sustineas (CIL IV 1904, 2487)*

”Jag förvånas över att du, vägg, inte fallit samman i spillror, du som uppbär tyngden av så många tråkiga inskrifter”.

Man får en känsla av mänsklig kommunikation som överskrider gränserna för tid och rum, att plötsligt stå i direktkontakt med antikens människor. Men antik graffiti är inte alltid lika tydlig och förståelig som fynden från Pompeji.

Till skillnad från officiella inskrifter på triumfbågar eller tempel gjordes inte en graffiti med tanke på eftervärlden eller med hänsyn till maximal förståelighet. Den gjordes spontant, utan större stilistiska eller formella överväganden, för att förstås av en begränsad grupp, ibland kanske bara av den skrivande själv. Med tanke på de två årtusenden som ligger mellan oss och författaren till en antik graffiti, är det således inte konstigt om vi i många fall har svårt att ta den till oss. Den är inte bara svåräst på grund av den så kallade romerska kursivstil, som man använde vid vardagligt skrivande, och där bokstäverna är mycket förenklade, utan också på grund av de ibland bristande skrivkunskaperna i allmänhet hos den som skrev. Och även om vi lyckas utläsa vad som står skrivet, är det inte säkert att vi för den skull förstår innebörden.

Graffitifynd från andra utgrävningar är sparsamma och ofta fragmentariska. Vi har inte tillgång till det där unika, frusna ögonblicket av ett levande samhälle som den pompejanska miljön erbjuder oss. Den antika byggnad som grävs fram kanske har renoverats och byggts om flera gånger under sin livstid; den kanske har rivits delvis för att bilda grund åt någon medeltida byggnad, och alla dessa faser kan ha avlägsnat mycket av den graffiti som en gång kan ha funnits. En graffiti är ytterst ömtålig då den en gång blottlagts – putsen i det utgrävda huset vittrar; nutida turister klottrar sina egna namn tvärs över de antika.

Vad kan ett antikt graffitifynd egentligen berätta? Några ord, ibland otidbara, ryckta ur det sammanhang där de en gång skrevs; ett enstaka namn? Vad var det som fick någon för tvåtusen år sedan att i ögonblickets

ingivelse klottra ner något på en husvägg, och vem var det egentligen som skrev? Vad ville denna någon säga?

Jag skall exemplifiera med några romerska graffiti jag arbetat med.

Under amerikanska ambassaden i Rom hittade man vid en ombyggnad av garaget ett stycke av en antik romersk kryptoportik, ett slags källarkorridor, nästan intakt och bemålad med fresker. Området där ambassaden befinner sig, mitt på via Veneto, tillhörde under antiken en stor kejsarlig anläggning kallad *Horti Sallustiani*, Sallustius trädgårdar, och denna korridor bör ha hört till någon större byggnad i dessa trädgårdar, kanske kejsarens eget palats.

Då fyndet grävdes ut fann man att freskerna var täckta av graffiti, såväl ord som bilder. Ganska högt upp, tvärs över ett ockragult färgfält, har någon skrivit:

Sedan man konstaterat att det rör sig om den romerska tvåstreckiga kursivvarianten av A, och detsamma för R – dessa två bokstäver är ganska lika och lätta att förväxla – och dessutom det kursiva E som består av två parallella vertikala streck – kan man utläsa *Aureus*, något som låter som ett romerskt mansnamn. Vem var denne Aureus? Vilken tid levde han i, och varför befann han sig i den här korridoren? Varför skrev han sitt namn på väggen?

För en närmare förståelse av graffitin måste vi först titta på vad som finns bevarat av dess kontext. Den arkeologiska undersökningen av utgrävningen har visat att korridoren ursprungligen byggdes på 100-talet e.Kr. Den har tillhört området för Sallustius trädgårdar, men eftersom mycket få rester kommit i dagen av denna anläggning kan vi bara spekulera i att korridoren tillhört kejsarpalatset. Förmodligen har den tjänat som en transportpassage mellan olika delar av palatset, och har antagligen använts av tjänstefolk och slavar.

Freskerna på korridorens väggar har daterats till ungefär 200 e.Kr. Eftersom graffitin måste ha tillkommit efter freskerna, kan de alltså dateras till någon gång efter 200 e.Kr.

Med detta givna datum kan vi gå tillbaka till graffitin igen och se hur dess bokstavsformer stämmer överens med den arkeologiska dateringen. De tillhör alla den s.k. äldre romerska kursivskriften, som ännu inte har några element av minuskelbokstäver i sig. Övergången från äldre kursivskrift till yngre kursivskrift brukar man datera till mitten av 200-talet e.Kr. och man räknar med att från år 300 använder man sig uteslutande av den yngre kursivskriften, vars bokstäver mera påminner om våra ”små” bokstäver, minusklerna. Detta pekar alltså på en datering någon gång under 200-talet. Samtidigt är det intressant att notera formen på det tvåstreckiga E, som tidigare inte varit påvisbar senare än 100-talet e.Kr: här har vi ett bevisligen senare exempel.

Vad kan man då säga om själva namnet, *Aureus*? Det är faktiskt bara känt i en enda förekomst, i en inskrift från antikens Dalmatia, nuvarande Kroatien. Namnet, snarast ett epitet, som betyder ”den gyllene”, är typiskt för slavar, medan romerska medborgare oftast hade tre namn, ett förnamn, ett släktnamn och ett tillnamn.

Vi kan alltså sluta oss till att Aureus var förmodligen var slav i kejsarpalatset i Sallustius trädgårdar, att han levde på 200-talet e.Kr. och att han kanske kommit österifrån till Rom.

En ytterligare detalj, som är intressant för den arkeologiska förståelsen av byggnadens utveckling, är att Aureus skrivit sitt namn så högt upp på väggen att han inte skulle nått dit från korridorens ursprungliga golvnivå. Vi kan alltså gissa oss till att golvnivån måste ha höjts i korridoren vid någon ombyggnad, senast under 200-talet. Ingenting har återfunnits av ett senare golv, och Aureus kan förstås ha klättrat upp på någon möbel för att klottra

på väggen, men eftersom också övrig graffiti sitter lika högt upp på väggarna kan man dra slutsatsen att golvhöjningen måste ha varit ett faktum.

Men varför skrev Aureus egentligen sitt namn på väggen? Ville han påpeka att han varit där, eller bara visa upp sin existens i största allmänhet? Ville han understryka att han kanske utfört någon särskild bedrift, känd och självklar för dem som passerade förbi på den tiden men okänd för oss? Eller är det kanske rentav inte Aureus själv som skrivit, utan någon som beundrar Aureus eller av någon annan anledning finner honom värd att nämna?

Det kan vi förstås aldrig få veta, och därför blir det budskap som graffiti bär på begränsat genom tiden och inte helt tydligt för oss. Kanske visste man inte ens då varför Aureus skrev; kanske visste han det inte riktigt själv.

Ett annat exempel hittar vi i en utgrävning som Svenska Institutet i Rom genomfört under kyrkan San Lorenzo in Lucina. Under kyrkan har man funnit rester av en *insula*, ett antikt hyreshus från 200-talet e.Kr. Rom är en stad där de arkeologiska lämningarna finns i lager på lager, och under insulan har man grävt fram delar av en tidigare byggnad från 100-talet e.Kr. Det är där vi hittar nästa graffiti, på en putsad mur utan dekoration, kapad på mitten där väggen senare rivits för att ge plats åt nästa byggnad.

På sista raden i denna fragmentariska graffiti kan vi ganska enkelt läsa: *Victoris*. Det är namnet *Victor* i genitiv. På raden ovanför läser vi: *Agatem...*, och det måste vara det ganska ovanliga namnet *Agatemerus*. Tredje raden nerifrån börjar: *Stren...*, och där har vi ett tredje namn, *Strenuus*. En fjärde person vars namn börjar på *M* kan urskiljas i översta raden. Vad är nu det här för grupp av människor? Vad har utspelat sig?

Från de tre namnen kan man sluta sig till att det rör sig om personer ur lägre samhällsklasser som enkla arbetare eller slavar. Efter varje namn kan vi se ett tvåstreckigt A, som följs av en romersk siffra. Efter Agatemerus står det *A IX* (9), efter Strenuus *A XXX* (30), och överst, efter *M*, *A XXXXV* (45).

Bokstaven A står förmodligen för *as*, (pl. *asses*) ett romerskt kopparmynt av ganska lågt värde. Det verkar alltså som om pengar har fördelats mellan dessa fyra personer (och förmodligen fler, eftersom graffiti ursprungligen fortsatt uppåt). Och om pengar har fördelats, kan man tänka sig någon arbetsinsats från dessa personer som skall belönas.

Eftersom väggen där graffiti sitter är odekorerad, och även enkla utrymmen ofta var bemålade i antika byggnader, har man velat dra slutsatsen att detta är ett rum som av en eller annan anledning aldrig blev färdigbyggt. Man murade och lade en enkel puts på muren, men sedan avbröts arbetet och rummet blev stående ofärdigt. Den avslutande bemålningen blev aldrig utförd, och då kan man fundera över om Victor, Agatemerus, Strenuus och *M...* kanske var byggnadsarbetare, murare, som utfört grundkonstruktionen och som ristat in sluträkningen direkt på väggen, eftersom de ju visste att den ändå skulle målas över senare.

Men om nu det här rummet faktiskt var färdigt, och användes som förrådsrum eller något annat enkelt utrymme som inte behövde någon dekoration? Faktum är, att den här typen av listor är vanlig i graffiti. Från Pompeji har vi flera exempel, det kan vara inköpslistor eller inventarieförteckningar där vin, bröd, fläsk, olja och fisksås listats, men också listor som denna där olika namn följs av en viss summa. Från Rom finns en lista där namnen följs av enbart siffror, och där man tolkat det som att något spel har spelats och poäng räknats.

Det kan mycket väl vara så att Victor, Agatemerus, Strenuus och *M...* tillhört hushållet i den här byggnaden från kejsar Hadrianus tid, och att de spelat någon form av spel om pengar, där de antecknat resultatet på väggen i det enkla lilla rum där de höll till. Den här gången vann *M...*: 45 *asses*.

Vilket är då budskapet som en antik graffito bär på?

För att kunna förstå budskapet som helhet, meningen med graffiton, måste man ta dess kontext, dess miljö, till hjälp, samtidigt som den arkeologiska analysen av en utgrävd struktur kan få oanad hjälp av en graffito. Dessa två faktorer i samverkan, kontext och graffito, kan sedan, om det vill sig väl, leda oss närmare förståelsen av vad det egentligen var som hände, det direkta incitamentet till att graffiton blev utförd, och vad skrivaren ville säga.

Låt oss titta på exemplet med listan som Victor och hans vänner gjort upp. Händelsen i sig, själva anledningen till att listan skapats, kan vi bara spekulera i, men vi kan sluta oss till att graffiton på något sätt varit ett hjälpmedel för de inblandade personerna. Men eftersom vi inte vet exakt vad som utspelats, kan meningen med listan aldrig bli helt tydlig för oss. Hade vi haft en djupare kunskap om vad rummet och byggnaden använts till, hade detta kunnat bidra till en ökad förståelse av graffiton. Själva graffiton, det skrivna, är här bara en del av sitt budskapsinnehåll, sin mening.

Omvänt kan en graffito bidra till den arkeologiska förståelsen av en miljö: eftersom Aureus kunde skriva sitt namn så pass högt upp på väggen, förstår vi att golvnivån i den korridor han besökte hade förhöjts, trots att inga spår av detta högre liggande golv återfunnits vid utgrävningen. Och även om Aureus skrivit så otydligt att vi inte kunnat läsa vad han skrev, hade själva skriften ändå gett oss samma bevis, fastän den skriftliga utsagan såväl som Aureus' intentioner förblivit fördolda.

Och slutligen kan också själva utförandet av graffiton ge oss ytterligare nycklar: vi kan datera den ungefärligt genom att studera dess bokstavsformer, vi kan bedöma om det varit en van eller ovan skrivare som gjort den, och på så sätt får vi en ytterligare dimension att lägga till själva den rumsliga/arkeologiska kontexten.

Som vi har sett, är det en växelverkan mellan studium av kontext och graffiti som kan hjälpa oss att spåra en händelse, ett utsnitt ur historisk tid. Tysta murar, rester av det förgångna kan berätta för oss något mera än tegel och sten: här framlevde människor sin vardag, här pågick en tillvaro fjärran från kejsrerliga triumftåg och storslagna händelser.

Om graffitins skriftliga utsaga är tillräckligt tydlig, får vi en informativ direktkanal till antiken genom det spontana meddelande som en människa för tvåtusen år sedan plötsligt fick för sig att teckna ned, en ovärderlig, personlig kommentar.

Studerar vi sättet att utforma bokstäverna, får vi möjlighet att sätta in denna människa i tid och rum: vi kan sluta oss till ungefär när graffitiön skrevs och vilken samhällsklass den skrivande tillhörde.

Och slutligen kan vi få oväntad och ny information om den plats där graffitiön är placerad: vi kan få hjälp att arkeologiskt rekonstruera en byggnad, vi kan förstå vilka som frekventerat den och hur de brukat och rört sig i byggnaden.

Vi får aldrig veta varför Aureus skrev sitt namn på väggen eller vad det var Victor, Agatemerus, Strenuus och M... räknade ut. Däremot kan spåren av dem berika vår förståelse av en antik miljö och få ett tyst monument att tala.